
KİTÂBİYAT

Oryantalistler ve Düşmanları

Robert Irwin

Çev. Bahar Tırnakçı

İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, 348 sayfa.

Edward Said 1978'de *Orientalism*'i yayımladığında, herhâlde geçtiğimiz otuz yıl boyunca dünyanın genel okuryazar kamuoyunda en geniş hareketliliği uyardırılmış eserlerden biri de ortaya çıkmış oldu. Kitap önemli, ilgi çekici ve yarattığı tartışma ortamı bakımından da son derece doğurgandı. Çünkü Foucault'nun bilgi ve iktidar bağlantısı üzerine ilk anda o kadar şaşırtıcı görünen düşüncelerinin mükemmel bir alan uygulamasını sunuyordu. Üstelik bunu, yani günümüzde bütün diğer medeniyetleri araştırma görevini üstlenmekte olan Batı medeniyeti ve "academia"sının -ki hep söylendiği gibi hayvanların dünyasında yiyen ve yenilenler ve insanların dünyasında da tanımlayan ve tanımlananlar vardır- inceleme süreçlerinde masum ve tarafsız olmadığını dile getirme işini, Batı'nın doğrudan komşusu ve belki birçok açıdan düşman kardeşi sayılabilecek İslâm medeniyeti ve toplumlarıyla olan ilişkisi örneği üzerinden gerçekleştiriyordu. XIX. yüzyılda dünya artık kesin bir biçimde üç disiplin arasında pay edilmişti: Batılı toplumları sosyoloji, yazısız halkları antropoloji, Çin'i, Hindistan'ı ve İslâm'ıysa oryantalizm ve türevleri inceleyecekti. Ne var ki bu inceleme sömürgeciliğin pratik amaçlarına hizmet edecek şekilde örgütleniyordu. Daha da ötesi, aslında söz konusu olan şey bir inceleme değildi. Batı'nın zıddı olan ve bu zıtlık üzerinden tanımlanarak Batı'nın kendi kimliğinin inşa etmesinin bir aracı hâline getirilen hayalî bir

Doğu kavramının sürekli yeniden üretilmesi söz konusuydu. Batı sürekli gelişirken Doğu'da ilerleme kavramı, hatta değişkenlik ve tarih bile yoktu. X. yüzyıl Hindistan'ında, XV. yüzyıl Çin'inde ya da XIX. yüzyıl Mısır'ında neredeyse hep aynı kalan bir Doğu zihniyeti her yana ve her çağa hâkimdi. Oryantalizm işte böyle bir yanılşamayı güçlendirerek sürdürmek adına vardı. Dolayısıyla istihbarat raportörlüğünün ötesine geçtiğinde bile, Batı iktidarının bir silahından ibaretti.

E. Said'in çözümlemesinin yankı uyandırmaması imkânsızdı. Çünkü müslümanlar bu kadar mustarip oldukları sayısız görüşü kolayca/kolaycılıkla mahkûm edebilecekleri entelektüel bir zemine kavuştukları gibi, aslında ne İslâm ne de bir allâmeler silsilesi olarak oryantalizme dair olgusal anlamda bir şeyler bilen çeşitli postmodern düşünürler üzerinde genişçe konuşabilecekleri çok cazip bir tema edinmiş oluyordular.

Robert Irwin'in yayımlanışının neredeyse hemen ardından *Oryantalistler ve Düşmanları* adıyla Türkçe'ye çevrilen *For Lust of Knowing: The Orientalists and Their Enemies* (Londra 2006) kitabı hem Said'in eseri etrafında gelişmiş tartışmaların genel bir değerlendirmesini içermekte hem de oryantalizmin renkli tarihinin, maceraperest kitap kurtlarıyla ve egzantrik dehalarla dolup taşan ve iki ayrı medeniyet arasında aynı anda bir açıdan gerilimli diğer açıdan verimli olmuş ilişkileri yansıtan bir tarihin okur açısından keyifsiz ya da anlamsız görülemeyecek bir özetini sunmaktadır.

Yazarın *Orientalism* okumasından çıkardığı nihaî sonuç, "Said'in oryantalizm hakkındaki savının ciddiye alınabilmiş olması bir skandaldır" (s. 310) şeklindedir. Said'in yazar tarafından yeri geldikçe örneklendirilen maddî hataları ve retorik hileleri (s. 128, 130, 140, 141, 174, 283-310) haricinde, oryantalizmin "edebiyatçı Flaubert'i ve Arap dili ve İslâm uzmanı Hamilton Gibb'i" kuşatarak iş birlikçisi ya da kurbanı kılan yekpare bir söylem olduğu iddiası açıkça yanlıştır (s. 13). Ve müslümanların İslâm'ın ancak müslümanlar tarafından layıkıyla incelenebileceği yönündeki saldırılarını kışkırtmaktadır (s. 256). Oryantalizm ve emperyalizm arasında bir ilişki ya da geçişlilik söz konusuysa bile, bu hiç de Said'in tasarladığı kadar doğrudan ve mutlak bir olgu değildir: "On sekizinci yüzyıl başlarında emperyalizm ve oryantalizm dünyaları arasında henüz bir köprü kurulmamıştı" (s. 117). Daha sonraları da pek çok oryantalist açıkça sömürgecilik karşıtı tavırlar benimsemiş olduğuna göre, İslâm dini, kültürü ve tarihi konusunda çalışan ve aslında birçoğu İslâm'a ve müslüman toplumlara büyük bir sempati besleyen bütün Batılı araştırmacıları bir tahakküm aygıtının dişlileri olarak tasarlamak tamamen abes olacaktır. Robert Irwin, kitabının sonunda bu gerçeği şöyle ifade eder: "Evrenin doğası ve insanın Tanrı'yla ilişkisi hakkında temel gerçekleri

içeren bir dinin Batı'nın en gelişmiş metin eleştirisi yöntemlerinden çekinmesini gerektirecek bir şey yoktur" (s. 330).

Öncelikle yazarın kronolojik bir oryantalist bilginler listesinden ibaret oryantalist tarih özetinin hiç de zevksiz ya da yararsız bir okuma olmadığını belirtmek gerekir. Üstelik bu özet, "*Keşfü'z-zunûn*, oryantalistlerin İslâm kültürü imgesini kesin olarak biçimlendirdi" (s. 119) gibi Türk okuru açısından vurgulanması belki de çok anlamlı sayılacak tespitler de içermektedir. Said ve eserinin etkisine dair daha kuramsal nitelikteki değerlendirmelerse büyük ölçüde berrak ve gerçekçidir. En azından oryantalist kelimesinin müslümanlar arasında Said'den beri artık belirli bir anlama ya da anlamlar dizisine işaret eden bir kavram olmadığı, ama neredeyse "görüşleri hoş gitmeyen Batılı araştırmacı" yerine kullanılmaya başlandığı doğrudur. Spivak ve benzeri yazarlarca şekillendirilen postkolonyalist külliyatın genellikle hiçbir içeriğe sahip olmayan mugalatalarla dolup taşıdığı da doğrudur. Kısacası, Robert Irwin'in gerçekten de şikâyet edeceği bir şeyler vardır ve şikâyet etmekte sonuna kadar haklıdır. Dolayısıyla bu durum kitabı dikkate değer ve okunmaya layık bir eser hâline getirmektedir.

Ama tam da yazarın şikâyetlerini ifade edişine bakıldığında, Said'in bütün bu çok haklı ya da daha az haklı eleştirilerce tashih edildikten sonra bile geçerliliğini sürdürecektir kadar sağlam bir noktaya işaret etmiş olduğunun yeni kanıtlarıyla karşılaşılabilecektir: Yazarın müslümanların matbaaya dinî nedenlerle karşı çıkmış olduğunu söyleyebilmiş olmasını (s. 80) Busbecq'in hatıralarından alınarak sürekli tekrar edilmiş bir yanlışın basit ve tatsız bir uzantısından ibaret sayacak olsak bile, Gazzâlî'nin *Makâsıd* ve *Tehâfüt*'ünü birbirine karıştırmasını (s. 35), hatta Gazzâlî'nin İbn Rüşd'den sonra yaşadığını sanmasını (s. 52) üzerine konuştuğu konulara -ki herhâlde İslâm düşünce tarihine yüzeysel de olsa bir aşinalığı gerektirir- karşı özensiz ve lakayt bir tavır takınmaktan başka bir şeyle açıklamak mümkün değildir. Oysa İslâm belki müslümanlar haricindeki insanlarca da araştırılabilir; ama konuyu yeterince ciddiye alma zorunluluğu her hâlükârda ortadan kalkmayacaktır.

Önemi belki de bakış açısına göre değişebilecek bu türden maddî hatalar üzerinde durmama nezaketini gösterdiğimizde dahi, yazarın Nöldeke'yi "Kur'an'ı kronolojik olarak inceleyen ilk kişi" ilan edip Mekkî sûrelerle Medenî sûrelerin ayırt edilmesi şerefini ona bahşetmesine (s.199) bakılacak olursa, İslâm'a dair bir şeyin öğrenilmesini ancak Batılı uzmanlar tarafından zikredilmesi olarak tasarladığı anlaşılacaktır. Nöldeke kendi devri açısından "Batı'nın en gelişmiş metin eleştirisi yöntemleri"ni Kur'an'a uygulamış olabilir; ama Mekkî ve Medenî ayırımını icat eden kişi değildir ve bu ayırımın asıl sahibi olan tefsir âlimlerinin onu her reddedişini dinî bağnazlığa vermek, Nöldeke'nin şu veya bu görüşünün

eleştirilmesi hakkınıysa yalnızca onunla aynı “academia”nın mensuplarına tanımak hem Said’in emperyalizm ve oryantalizm ilişkisi üzerine hem de Spivak’ın madunlar üzerine söylediklerini doğrulamaktan başka hiçbir anlama gelmez. Bir dinin layıkıyla anlaşılması konusunda, o dinin mensubu olanlar ve olmayanlar arasındaki avantaj ve dezavantaj farkları üzerine belki çok şey söylenebilir; ama herhangi bir metin eleştirisi yöntemine ilişkin kavramlar tarihî olgusal olarak tespit edilebilecek bir şeydir ve bu noktadaki bir sürçme kafa yapısına ilişkin yeterince mânidar bir işaret sunmaktadır.

Kısacası, Robert Irwin’in kitabı Said’in eserini biraz gözü kapalı bir heves ve mutlak bir coşkuyla benimseme eğilimlerine karşı önemli bir uyarıda bulunmakta; ama neticede o eserdeki tespitlerin esas itibarıyla hiç de boş olmadığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Şu veya bu oryantalistin emperyalizmle hiçbir alakası bulunmadığı, tam tersine -İslâm dini, kültürü ya da tarihinin şu veya bu noktası hakkındaki yorumu müslümanlar tarafından şiddetle reddediliyor olsa bile- sömürgeci politikalara karşı mücadele etmiş olduğu doğru olabilir; ama genel olarak “oryantalizm” kelimesiyle ifade edilen ötekileştirici ve yekpare bir söylemin şurada veya burada sık sık karşımıza çıktığı olgusu da aynı açıklıkta ortadadır.

Braudel *Uygartıkların Grameri*’nde, Hindistan’ın İngiliz işgaline kadar kendisinden yüksek bir medeniyetle hiç karşılaşmamış olduğunu ileri süren Marx’ın ardından bir kez daha Hindistan’daki İslâm etkisinin yüzeyselliğinden söz ettiğinde ya da Batı’nın köle ticaretiyle müslümanlarınkini -bir kölenin statüsüne ve önündeki ihtimallere ilişkin bariz farkları hiç dikkate almadan- karşılaştırdığında belki sadece tarihçiliğinde o kadar eleştiri konusu yapılmış insan-aşırı yaklaşımın yeni örneklerini sunmuş olmaktadır. Ama aynı Braudel Çin’in etrafındaki ülkeleri medenileştirme misyonundan bahsederken “beyaz adamın yükü” mitolojisinin bir uyarlamasından başka bir şey ifade etmiş olmaz. Lévi-Strauss’sa, *Hüzünlü Dönelmeler*’in son bölümlerinde, İslâm’ın nasıl araya girdiği ve Hıristiyanlıkla Budizmin buluşma şansını engellediğini düşünüp üzülür. Said’in eserine dahil olmayan bu ve buna benzer sayısız örnek, Robert Irwin’in oryantalizmin müdafaasına olduğu kadar, eleştirilerine de kıymet vermesini ve Said’in ciddiye alınabilmesinin bir skandal olduğu yönündeki değerlendirmesini bir kez daha gözden geçirmesini gerektirmektedir.

Atilla Ataman